

i otázka konkrétních aplikací zákonů a dalších norem. Není pochyby, že těmto zajímavým, ale nanejvýš obtížným souvislostem (které se v rámci tohoto příspěvku nedaly zvládnout) se budou historici v budoucnu usilovně věnovat.²⁰³

III. Od chudinské k sociální péči v Praze 19. a první poloviny 20. století

203 Zde bych chtěl jen upozornit na zajímavé hodnocení a stavnání sociálně politických aktivit v Německu a Rakousku, a to nejen v první fázi, charakterizované jménem Otto v. Bismarcka a Eduarda Taaffeho, ale zejména v pozdější époze na přelomu století. Myslím, že i v tomto období se ukáže, že Rakousko za Německem nezaostávalo tak, jak se obecně soudí. Dalším zajímavým problémem (resp. nejpochybnějším z mnoha) bylo široké mezinárodní stavnání různých přístupů k nezaměstnanosti během meziválečného období, pro něž práce Jakuba Rákosníka poskytuje vynikající východisko. Nicméně bychom možná jinak hodnotili pokusy našich předků, kdybychom mohli přímo stavnat jejich neúspěchy a kompromisy např. s počínáním rakouských činitelů.

Německý vývoj sociální reformy v době Viléma II. popsal Hans-Jörg von BERLEPSCH, „*Neuer Kurs im Kaiserreich? Die Arbeitspolitik des Freiherrn von Berlepsch 1890 bis 1896*“, Bonn 1987. Navazoval přitom na dílo svého předka Hanse Hermanna v. Berlepsche: Dr. Freiherr v. BERLEPSCH, *Warum betrieben wir die soziale Reform?* Jena 1906. Na druhé straně bylo možné poukázat třeba na poměrně úspěšné aktivity, které v oblasti ochrany mládeže zaštítovat Joseph Maria Baerreither. Srov. též např. Volker ULLRICH, *Die nervöse Grossmacht 1871–1918. Aufstieg und Untergang des deutschen Kaiserreichs*, Frankfurt am Main 2007, s. 188–192. Pro srovnání meziválečné období poskytuje jedinečné východisko citované studie Jakuba Rákosníka.

Chudoba představuje pojem, který je nutno nahlížet vždy v dobovém politickém, ekonomickém, sociálním, ale i mentálním, respektive psychologickém kontextu. Odvíjela se od vnímání dobového existenčního minima v rámci určité sociální skupiny, což představovalo vždy hodnotu relativní, která se vztahovala právě a vyhradně k socioekonomickým poměrům uvedeného sociálního celku.¹ Nelze ji však redukovat pouze na hamotnou nouzi, ale stejnou měrou se na ní podílí i sociální vyložení, včetně diskriminace v rovině sociálních šancí.² Objektem chudinské péče se stávali nejen chudé, ale i osoby přestárlé, nemocné a sirotci.³ Chudoba a žebrařta představovaly v historii fenomény spojené přednostně s městským prostředím.⁴ Problém chudinství provázel města pražská po celou dobu jejich vývoje. Městský organismus musel vždy reagovat na existenci problémů spojených s životem vrstev nejnižších, respektive na okraji městské společnosti, případně z městské společnosti zcela vyčleněných. Od středověku sehrávala v této oblasti dominantní roli církve, ale také iniciativa privátní, spojená s aktivitami jednotlivců, ale i městských společenství (např. cechů), respektive jejich správních institucí, a v neposlední řadě i iniciativa panovnická. V dlouhodobé

1 Chudoba byla stavem zaviněným i nezaviněným, jevem absolutním i relativním, individuálním či skupinovým, subjektivním či objektivním, zpísobeným přírodními, sociálními, individuálními osudy či vlastním přičinením, případně kombinací uvedených jevů. Srov. Bohumil GEIST, *Sociologický slovník*, Praha 1992, s. 116.

2 Bedřich LOEWENSTEIN, „*Každý svého šťastí strýcem?*“ *Chudoba: evropské percepce a praktiky*, Dějiny a současnost 34, 2012, č. 1, s. 24.

3 Wolfgang von HIPPOLI, *Armut, Unterschichten, Randgruppen in der Frühen Neuzeit*, München 1995, s. 45.

4 Andrea ISELLI, *Gute Polizei. Öffentliche Ordnung in der Frühen Neuzeit*, Stuttgart 2009, s. 45.

perspektivě a v kontextu evropské situace se chudinská péče vyvijela od individuálně poskytovaných darů ke kolektivně organizované a spravované chudinské péci, formující se v 19. století do podoby péče sociální jako výsledek cílené sociální politiky komunální a státní.⁵

Chudinská politika se ve středověku a raném novověku pohybovala v evropských souvislostech mezi péčí, kontrolou a represí. Všeobecně rozšířený názor, že chudoba představovala ve středověké evropské křesťanské společnosti „bohulibý stav“, a proto se netrozlišovalo mezi chudým důstojným a nehodným, z čehož plynul i základní úkol dobové společnosti, tj. starost o potřebné, měl svoje omezení.⁶ Ochrana chudých a slabých na jednu stranu reprezentovala důležitý legitimační prvek středověkého panování a současně i dobový ideál způsobu života, stejně jako křesťanská almužna byla rituálem, ozátkou sociální prestiže a „nebeskou“ odměnou.⁷ Již od 12. století se v teologické rovině rozlišovali „chudí s Petrem“, tj. církevní osoby, které si chudobu vybraly dobrovolně, a „chudí s Lazarem“, osoby z prostředí světského, které se ocitly v hmotné nouzi.⁸ Na druhou stranu však středověké křesťanské pojetí již také reflektovalo princip „zavinění“ a naopak „čestné“ chudoby.⁹ Ve vztahu společnosti k tomuto fenoménu lze identifikovat jak obecně deklarované sympatie, tak naopak extrémní odpor vůči konkrétním zdravým jedincům, kteří se živili žebrou. V rovině teoretické se proto ve středověkém křesťanském intelektuálním prostředí odchrávaly diskuse, které se pokoušely řešit otázku, kam, respektive komu směřovat chudinskou podporu, tj. zda všem „potřebným“, nebo jen těm, kteří se ve své situaci ocitli nezaviněně.¹⁰

Křesťanské učení vnímalo chudé přednostně jako objekt milosrdenské (podpora) měla vyvrážet „vzájemnost dárce a obdarovaného“.¹¹ V období

pozdního středověku a v raném novověku však došlo v celé oblasti chudinství k zesílení reglementace a kontroly. Křesťanské milosrdenství vycházející z principu křesťanské etiky zůstalo pouze jedním z motivů podpory chudých. Významným momentem, který souvisejí s prosazením idéjí humanismu a reformace, byla změna nahlížení na vztah mezi chudobou a prací – společnost začala důsledněji rozlišovat chudobu jako důsledek neschopnosti pracovat, nedostatečných příjmů z práce, nedostatku pracovních příležitostí či pouze nedostatečně vůle pracovat.¹³ Výsledkem tohoto přístupu byla organizace nových typů chudinských zařízení v prostorách měst, které rozširovaly původně velkoryse a poměrně univerzálně organizované špitály, jež v sobě spojovaly prvek zdravotní i chudinské péče. Od 16. století se v evropských městech objevila zařízení, jejichž účelem bylo vyčlenit ze společnosti práceschopné chudé, kteří nárokovali od společnosti různé formy podpory, a „donutit“ je k práci. Instituce, které zažily celoevropský boom od druhé poloviny 17. století, deklarovaly ve svých statutech jako prioritu výchovu chudých, ale zdravotně schopných k práci na základě principu křesťanské morálky tak, aby mohly být zpětně začleněny do městských společenství. Špitálnicko-vzězeniské instituce mohly sice nabývat podobu „domu práce“, „nápravných domů“, respektive „domu nucené práce“, ale častěji měly méně vyhraněnou formu akcentující spíše převék izolace chudých.¹⁴ V praxi tyto v dobové terminologii „hospitały“ přijímaly i nemocné, přestárlé i tělesně a duševně postižené osoby, jejichž počty časem převyšovaly množství práceschopných chovanců přijatých na převýchovu. Původní výchovný účel se dafilo především z důvodu ekonomických problémů i kvůli nedostatečné kooperaci s okolním městským společenstvím naplňovat omezeně.¹⁵

Požadavek na internaci a separaci chudých, ale práceschopných se tak v evropských souvislostech objevil již před nastupem osícenství, aniž by přitom byla narušena kontinuita tradičního křesťanského milosrdenství.¹⁶

5 B. GEIST, *Sociologický slovník*, s. 409.

6 B. LOEWENSTEIN, „Každý světlo štěstí stríví?“, s. 24–25.

7 Tamtéž, s. 25.

8 Bronisław GEREMEK, *Slitování a šibenice*, Praha 1999, s. 33.

9 Tamtéž, s. 26–27.

10 Wolfram FISCHER, *Armut in der Geschichte. Erziehungsformen und Lösungsversuche der „Sozialen Frage“ in Europa seit dem Mittelalter*, Göttingen 1982, s. 41; B. GEREMEK, *Slitování a šibenice*, s. 24.

11 B. GEREMEK, *Slitování a šibenice*, s. 33–34.

12 B. LOEWENSTEIN, „Každý světlo štěstí stríví?“, s. 25.

13 W. von HIPPPEL, *Armut*, s. 4.

14 B. GEREMEK, *Slitování a šibenice*, s. 220–228.

15 A. ISELI, *Gute Polizei*, s. 48–49. Datem, od něhož se odvíjí evropská historie, je rok 1656, kdy byl vydán dekret o zřízení pařížského „Všeobecného špitálu“, tj. administrativního celku s polosoudním charakterem a s jednoznačně definovaným reprezivním účelem – srov. Michel FOUCAULT, *Dějiny šílenství v době osícenství*, Praha 1993, s. 7, 37–38.

16 B. GEREMEK, *Slitování a šibenice*, s. 150–180, 227.

Proto nelze vznik zmíněných rozsáhlých špitálních, respektive internačních a trestních zařízení považovat vyhradně za produkt osvícenské doby.¹⁷ Tato dějinná etapa jím jen propůjčila univerzální povahu a masivní rozšíření, a to v příjemném spojení s rozvojem charitativní činnosti podporované a organizované státem. Stejně se v době předosvícenské objevovaly dílčí pokusy světské moci o evidenci chudých, o řízený výběr finančních prostředků na jejich podporu a o distribuci téctho financí prostřednictvím organizované sítě světských a církevních osob.¹⁸ Podobně nelze z jednodušeně s Michellem Foucaultem tvrdit, že až osvícenství vytvořilo „dělicí čáru vytýčovanou prací a záhálkou“.¹⁹ Požadavky na odělení práceschopných žebračků a tuláků žijících z almužen od chudých, kteří z důvodu věku nebo jiné závažné příčiny si nebyli schopni opatřit obžívou, existovaly v rámci světské správy po celé období raného novověku. Osvícenství jen umožnilo institucionalizaci řešení tohoto problému v městském prostředí, a to prostřednictvím výchovných zařízení, v nichž se práce stala „donucovacím prostředkem“.²⁰ Trend centralizace a racionalizace dobročinnosti tak lze spojovat již s nástupem rané novověkého období evropských dějin.²¹

Chudinská politika se však v raném novověku postupně stala součástí disciplinárních opatření světské moci, která normovala prostřednictvím policejních řádů a nařízení veřejný a morální život společnosti i v městech pražských. Chudinská policie zejména v Praze zde představovala vedle zásahů v oblasti náboženské, zdravotní, hospodářské, stavební a ve srovnání se zahraničím jen omezeně antiluxusní významný prvek regulace každodenního života.²² Chudinská policie reprezentovala v tomto ohledu především součást opatření „*gute Polizei*“, respektive instrument k dosažení „obecného dobrého“, tedy dobrého řádu raně novověké městské společnosti.²³ V tomto smyslu rozvíjely policejní zásahy předešlým tradiční formy chudinské péče, tj.

¹⁷ M. FOUCAULT, *Dějiny šílenství*, s. 40.

¹⁸ B. GEREMEK, *Slitování a říbení*, s. 150–180.

¹⁹ M. FOUCAULT, *Dějiny šílenství*, s. 49.

²⁰ Tamtéž, s. 174.

²¹ B. LOEWENSTEIN, „Každý svět řeší svět řešitím?“, s. 25.

²² Srov. Olga FEJTOVÁ, „Já neuměl věřit a vyznávat...“ *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*, Praha 2012, s. 82.

²³ K orázce výkladu termínu „*gute Polizei*“ a chudinské policie viz A. ISELI, *Gute Polizei*, s. 8–31, 45–49.

instituci uzavřené špitální péče, praxi almužen, opírající se o zásady křesťanské etiky, a normy regulující pohyb žebraček.²⁴

Rozhodujícím obdobím, které měnilo pohled na chudinskou problematiku a hledalo nové způsoby řešení tohoto problému, bylo 18. století, završující na jedné straně vývoj raně novověký a na straně druhé předjmaďácký vývoj péče v oblasti sociální na nových principech, určujících podobu chudinské sféry v urbaném prostředí industriálního období. V 18. století byla městská chudinská politika ovlivněna principy komunalizace, racionalizace, byrokratizace a v neposlední řadě pedagogizace²⁵. Města se snažila o zlepšení organizace chudinské sféry soustředěním péče i jejího finančního zázemí do rukou městské správy, dále pak zajištěním evidence chudých, obstářáním pracovních příležitostí pro chudé a hlavně zabezpečením jejich výchovy k práci, respektive v konečném důsledku k městanské etice.²⁶ Během uvedeného období však do koncepte chudinské politiky měst začaly pronikat požadavky reflektoující v některých případech podobu budoucí moderní chudinské péče 19. století, jako byly principy subsidiarity, individualizace, indigenátu a v neposlední řadě disciplinace.²⁷ V tomto smyslu zasahovala do sféry městského chudinství již v 18. století i státní politika, která se uvedené principy snažila alespoň dílčím způsobem prosazovat do praxe.²⁸ Konkrétně se většinou jednalo o soustředení chudinských financí v rukou městské správy, která měla současně sladit aktivity všech dalších subjektů v prostoru města, jež se v oblasti chudinské péče angažovaly (církve, spolky, cechy atd.).

Základní trojici příčin chudoby na prahu 19. století představovaly staré nemoc a nezaměstnanost.²⁹ Odhady pro městské obyvatelstvo evropských metropolí tohoto období hovoří o 20–30 % městského obyvatelstva, které

²⁴ Srov. Robert JÜTTE, *Obrigkeitliche Armenfürsorge in deutschen Reichsstädten der frühen Neuzeit. Städtisches Armenwesen in Frankfurt am Main und Köln*, Köln – Wien 1984, s. 331–340.

²⁵ W. von HIPPEL, *Armut*, s. 47.

²⁶ Tamtéž; W. FISCHER, *Armut in der Geschichte*, s. 41. Potřebu aktivizovat chudobu prací zdůrazňovala již na sklonku 17. století mercantilistická teorie.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ V některých městech říše byla městská chudinská péče pod státním, respektive panovnickým dozorem již od 17. století, např. v Berlíně. Srov. Wolfgang RADTKE, *Armut in Berlin. Die sozialpolitische Ansätze Christian von Rothera und der Königlich Sechshandlung im vormärkischen Preußen*, Berlin 1993, s. 55.

²⁹ W. FISCHER, *Armut in der Geschichte*, s. 82–83.

se neustále pohybovalo na hranici životního minima a bylo reálně ohroženo sestupem na společenské dno a následně odsouzeno k životu na různých formách chudinské podpory. Průměrně bylo na podporu odkázáno 10–20 % obyvatel měst.³⁰ I to byl jeden z důvodů, proč se hledaly cesty, jak minimalizovat důsledky působení dvou základních životních hendikepu – nemoci a stáří, prostřednictvím sociálního pojištění, které ovšem v první fázi mělo účelově podobu pojistění zdravotního, respektive úrazového.³¹

Pražské chudinství v raném novověku

Zařízení poskytující historicky mimo jiné i ústavní zaopatření chudým představovaly v městech pražských od období středověkého špitály.³² Největší počet těchto zařízení byl v jednotlivých městech zřízen v 16. století, což odpovídalo i celoevropskému vývoji.³³ Z těch, jejichž existence přetrvala staletí, je třeba zmínit na Starém Městě pražském křížovnický špital u pražského (později Karlova) mostu, který zde působil od 30. let 13. století. Od poloviny 14. století pak zahájil činnost špital v prostoru Na Františku, který od roku 1620 získal milosrdní bratří a vybudovali z něj jedno z nejvýznamnějších pražských špitály zařízení. Roku 1513 je doplnil ještě špital sv. Pavla v Tempelu, k němuž byl roku 1663 připojen špital sv. Pavla před Pořeškou branou, pobořený za třicetileté války.³⁴ V židovském ghettu pak přetrval ze 16. století špital židovský. Na Malé Straně zahájil počátkem 17. století činnost špital vlašský, spojený s působením italské minority v tomto pražském městě, a k němu přibyl špital sv. Jana na Ujezdě, založený na sklonku 16. století. Ze tří centrálních měst pražských disponovalo bezkonkurenčně nejrozsáhlejším zázemím špitální chudinské péče Nové Město pražské, které mělo k dispozici díky svému prostorově velkorysému založení i dostatečné zázemí pro

30 Tamtéž.

31 Tamtéž, s. 85.

32 Blíže k tématu stroj. Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, Pražské špitály a nemocnice, Praha 1999.

33 Jitka KATOVSKÁ, Pražský špital svatého Pavla. Příspěvek k dějinám a každodennosti sociálně-charitativního zařízení v raném novověku, Pražský sborník historický 38, 2010, s. 7–52.

34 Tamtéž, s. 28.

35 Tamtéž, s. 10.

stavbu podobných zařízení. Už roku 1364 zde byl zřízen špital sv. Alžběty pod Vyšehradem, k němuž získalo Nové Město vlastnické právo roku 1486. V roce 1505 pak byl na Novém Městě založen špital sv. Bartoloměje, ke kterému byly přeneseny veškeré důchody z uvedeného špitálu sv. Alžběty. Vlastnická práva k špitálu sv. Alžběty navíc začala nárokovat vyšehradská kapitula, jejíž spor s novoměstskou správou se vlek l až do 18. století a měl za následek zpustnutí celé stavby, která byla nakonec roku 1779 převedena na kapituлу. Na počátku 18. století zahájil svou činnost na Novém Městě v prostoru Na Slupi nový špital sv. Alžběty, který plně nahradil stejnojmenné, již zpustlé zařízení pod Vyšehradem. Komplex institucí doplnil ještě špital uršulinek, založený roku 1674. Na jeho nom z centrálních novoměstských náměstí (Senovážném) se nacházel i jeden z nejbohatších pražských špitálu, založený až v době pobělohorské, totiž francouzský špital sv. Ludvíka. Svou samostatnou existenci však ukončil ještě před osvícenskými reformami, když byl roku 1777 sloučen s malostranským vlašským špitálem. Poslední z měst pražských, tj. Hradčany, disponovalo na svém území od roku 1547 tzv. císařským špitálem, který doplňoval špital sv. Alžběty na Strahově, postavený strahovským opatem v letech 1622–1623.

Většina těchto institucí v sobě spojovala účel zdravotního i chudinského ústavu, a to v naprosté většině (s výjimkou špitálu Na Františku a Na Slupi, které představovaly přednostně zdravotnická zařízení) bez nároku na jakoukoliv specializovanou péči. Ta se obvykle objevovala jen v dočasné fungujících zařízeních v době epidemii. Nemocné v produktivním věku doplňovali jako chovanci těchto institutů osoby přestárlé, invalidní a sirotci, protože špitály často fungovaly i jako sirotčince, respektive zapřáty byly i osoby chudé, aniž by vykazovaly jakýkoliv hendikep tělesný či duševní.³⁵ Život špitálníků byl determinován především každodenní povinnou účastí na několika bohoslužbách, což jim vyplnilo většinu jejich dne. Dle svých schopností se podíleli i na některých drobnějších pracích zajišťujících chod těchto institucí. Jíž během 18. století získával stát v městech pražských postupně dohled nad jednotlivými špitály, a to minimálně v oblasti hospodářské, prostřednictvím fundační komise, která zahájila svou činnost ve 20. letech 18. století a kontrolovala špitální nadace.³⁶

Špitály v městech pražských lze v 17. a 18. století stěží vnímat jako zařízení, jejichž prvním cílem byla disciplinace chovanců, i když rády jednotlivých zařízení chování zaopatřených osob nepochybň reglementovaly. Požadavek na oddělení práceschopných chudých od ostatních potřebných a jejich donucení k práci se sice od poloviny 17. století manifestoval v panovnických dekretech směrujících do městských kanceláří jednotlivých pražských měst,³⁷ ale stávající špitální zařízení k tomu rozdne neposkytovala dostatečný prostor. Roku 1674 byla na Starém Městě zřízena káznice, v níž si vězni na své zaopatření, dosud poskytované prostřednictvím městské správy, museli vydejlat sami.³⁸ Část osazenstva této káznice tvořili tuláci a práce zde nepochybň představovala „donucovací“ prostředek. Nejednalo se však o klasiccké raně novověké špitálnicko-včeřenské zařízení jako v jiných evropských metropolích.³⁹

Na dobové požadavky po „modernizaci“ chudinské péče zareagovala města pražská až roku 1733 pokusem o zřízení společného chudobince, který měl umožnit oddělit práceschopné chudé a umístit je v zařízení, které bylo určeno pro chudinu ze všech měst pražských.⁴⁰ Současně byla ve 30. letech zahájena za hradebami v prostoru Karlína stavba zařízení pro vojenské invalidy, kteří dosud byli zaopatřováni na náklady jednotlivých měst pražských v jejich institucích. Zřízení specializovaného ústavu pro vojenské invalidy však město až do josefinských reforem neosvobodilo od odvádění speciální taxy, která byla vybírána u městských bran na zaopatření chovanců invalidovny.⁴¹ Vytvoření společného chudinského zařízení tří měst pražských, k němuž se později připojily i Hradčany, reflektovalo také skutečnost, že se chudina často nekontrolovaně pohybovala po celé metropoli a bylo složité či nemožné spojovat tyto osoby jen s jedním z měst pražských.⁴² Vedení ústavu bylo svěřeno do rukou jednotlivých městských inspektorů, ale postupně stál vliv místodržitelský a řízení přecházelo na nadační komisi.⁴³ Předpisy pro vedení spojeného

pražského chudobince akcentovaly jak zajištění výuky a vyučení pro děti a mládež, tak obstarání práce pro dospělé a práceschopné chovance.⁴⁴ Chudobinec v roce 1765 doplnil vybudování nalezince, který následovala i porodnice na Novém Městě. Nalezinec se však po celou dobu existence potýkal s finančními problémy a nakonec byl v roce 1775 organizačně sloučen s vlašským špitálem.⁴⁵ Vzhledem k tomu, že však chudobinec nebyl spojen s konkrétní dílnou, respektive manufakturou, v reálném chodu zařízení byly předpisy o zajištění práce pro dospělé chovance jen obtížně naplňovány.

Klasickou donucovací pracovnu získala města pražská až v první polovině 18. století. Jednání o jejím zřízení byla zahájena z popudu panovníka už v roce 1739. Tzv. špinhaus, který se nacházel na Starém Městě, získal název podle dílny, na jejímž provozu se povinně podíleli chovanci pracovny, totiž manufaktury na zpracování vlny, bavlny a hedvábí.⁴⁶ Další iniciativa v zakládání zařízení tohoto typu byla spojena především s aktivitami státu, respektive zemského gubernia. Do praxe byla zaváděna díky aktivitám guberniálního rady Markvarta Koce z Dobřeš, který roku 1780 zřídil na zkoušku v městech pražských několik „prozatímních pracoven“, z nichž nejvýznamnější se nacházely na levém břehu Vltavy na Malé Straně a na pravém na Novém Městě. Jejich provoz si však od počátku vyžadoval finanční podporu od obyvatel pražského souměstí. Přispěvky byly získávány při sbírkách, v nichž se již neapelovalo na křesťanské milosrdství, ale nově na „občanské“ ctnosti, včetně vlasteneckví. Konečný neúspěch uvedených donucovacích pracoven pak nebyl spojen výhradně s jejich ekonomickými problémy, jež souvisely především s problematickou produkčitou prací. Svou roli sehrála i reforma chudinství, kterou v 80. letech realizoval Josef II. a která se již opírala o zařízení jiného typu.⁴⁷

Reorganizační pokusy v oblasti chudinské v městech pražských byly v 18. století vyvolány nejen požadavky na moderní, racionální a ekonomické řešení chudinské problematiky, ale byly i výsledkem nepříznivého

³⁷ O. FEJTOVÁ, „Já pevně věřím a vyznávám...“, s. 151–152, 174.

³⁸ Lucie POKORNÁ, *Spolek na podporu bydliště chudin*. *Reflexe chudých na počátku 19. století*, dipl. práce, Jihoceská univerzita, České Budějovice 2012, s. 32.

³⁹ Srov. B. GEREMEK, *Sitovaň a šibenice*, s. 220–228.

⁴⁰ Antonín POKORNÝ, *1000 let chudinství v Praze*, Praha 1940, s. 23.

⁴¹ Tamtéž, s. 29–31.

⁴² Srov. O. FEJTOVÁ, „Já pevně věřím a vyznávám...“, s. 151–152.

⁴³ A. POKORNÝ, *1000 let chudinství v Praze*, s. 29.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Tamtéž, s. 32.

⁴⁶ Národní archiv, Stará manipulace, A 51, 1/A, špinhaus 1738–1789; Alena PETRÁNOVÁ, *K využití práce žehradků a tuláků v textilní výrobě v Praze ke konci 17. století*, Československý časopis historický 10, 1962, s. 98.

⁴⁷ L. POKORNÁ, *Spolek na podporu bydliště chudin*, s. 33–34; A. POKORNÝ, *1000 let chudinství v Praze*, s. 33.

ekonomického vývoje v tomto století, kdy válečné konflikty, vlny epidemí i hladomorů přinášely řadu mimořádných ekonomických výkyvů.⁴⁸ Z hlediska vývoje chudinské péče není pro město Prahu rozhodující datum s jednocením měst pražských a správní reorganizace magistrátu v roce 1784, ale vývoj celozemský a tzv. josefinské reformy. Ty se pokusily zpočátku řešit chudinství na úrovni jednotlivých zemských celků a jejich metropolí. Základní ideou téhoto reforem bylo centralizovat oblast sociální a zdravotní péče a vytvořit tomu odpovídající speciálizované sociální a zdravotní ústavy celozemské působnosti a současně oddělit státní péči od soukromých dobročinných iniciativ.⁴⁹ Reformní královský Josefa II. v oblasti chudinské se opíraly o rozdělení péče o chudé na institucionální péči, vymezenou státní kompetencí, tj. sociálně-zdravotně-represivní ústavy, a soukromou dobročinnou podporu, z níž měli profitovat chudí a současně práenceschopní a která měla být zaaložena na kooperaci dobročinných spolků, organizovaných na dobrovolné bázi, a církve.⁵⁰ V konečném důsledku se tak stala oblast chudinské péče jako celek kombinací státních a privátních aktivit a tuto podobu si v principu chudinství v Čechách, respektive v městech pražských, udrželo až do roku 1918. Jen v oblasti institucionální péče postupně rostla spoluúčast komunální správy. Sídlem nových, státem organizovaných centrálních ústavů, které je možno pokládat již za instituce moderního typu, se pro Čechy samozřejmě mělo stát zemské centrum, tj. komplex jednotlivých měst pražských – od roku 1784 hlavní město Praha.

Cely soubor reforem Josefa II. odstartovalo v oblasti sociální a zdravotní, dobově zahrnované pod termín chudinství, vydání tzv. direktivních pravidel v roce 1781. Ta stanovila zásady pro vytváření a řízení centrálních zdravotních a zaopatřovacích ústavů v monarchii, které byly podřízeny státnímu dozoru. Garantem chudinské a zdravotní péče měl být nadále v prvé řadě stát, nikoliv obec. Otevřená chudinská péče realizovaná formou almužen se pak naopak měla obejít bez podpory státu. Osoby, které dobrovolně opustily ústavní péči, ale nebyly schopny obživy, mohly

nárokovat „denní porci“ v hotovosti, která se měla stát základem pro vyměřování almužen.⁵¹ Pravidla požadovala revizi chovanců všech stávajících chudinských institucí a jejich rozšíření dle stáří a tělesného či duševního postižení. Vyloučeny měly být osoby práceschopné, které bylo nutné umístit v zařízeních donucovacích pracoven. Pozornost měla být věnována dětem a mládeži, pro něž byla určena speciální zařízení – nalezince a sirotčince. Na základě zjištěného stavu pak bylo třeba roztrítit dospělé osoby do nemocničních zařízení, chorobinců či chudobinců.⁵²

Bezprostřední inspirací pro tuto novou organizaci se z hlediska systému jejího zajištění stala reforma chudinství, kterou na sklonku 70. let 18. století realizoval na svých panstvích hrabě Jan Nepomuk Buquoy. Cílem jeho reorganizace bylo v prvé řadě racionalizovat poskytování almužen, oddělit skupinu „potřebných“ osob, důvodně odkázaných na péči společnosti, od těch, kteří ji pouze zneužívali, a pro prvně zmíněné zřídit speciální chudobince. Hlavním organizátorem chudinství na Buquoyově panství se mělo stát bratrstvo „Společnost lásky k bližnímu“, představující základ zdejšího chudinského ústavu. Představeným ústavu se stal sám zřizovatel hrabě Buquoy, který měl nad ním i vrchní dozor. Panství bylo z hlediska organizace chudinství rozděleno na okrsky, v nichž měla být zajišťena evidence chudých a rozdělování podpory (almužen). Rozhodující roli při organizaci chudinství v jednotlivých okrscích pak sehrávali faráři. Jakkoli v sobě nová organizace chudinství na buquyských panstvích nesla moderní rysy osvícenských reforem, bratrstvo, které vytvářelo bázi chudinského ústavu, ještě do značné míry navazovalo svou formou i obřasem na tradici barokních zbožných bratrstev a využívalo i jejich obliby zvláště v konzervativním venkovském prostředí jižních Čech.⁵³

Se zřízením chudinského ústavu na svých majetcích seznámil Buquoy nejen zemskou vládu, ale i samotného císaře, který následně využil jeho služeb jako poradce při zřizování chudinských ústavů především ve Vídni a v oblasti Dolního Rakouska.⁵⁴ Ačkoliv chudinské ústavy byly zaváděny

⁵¹ Josef VLK, *Chudinství královského hlavního města Prahy*, Praha 1901, s. 19.

⁵² Tamtéž, s. 19 – „...mírací, ošklivost vzbuzující, přeložení býti měli do chorobince, nemocni do nemocnice a dítky odevzdány býti měly do sirotčince“; L. POKORNÝ, NÁ, *Spolek na podporu bydlicí chudiny*, s. 32–33.

⁵³ L. POKORNÁ, *Spolek na podporu bydlicí chudiny*, s. 19–27; O. FEJTOVÁ, *Organizace chudinské péče*, s. 133.

⁵⁴ L. POKORNÝ, *1000 let chudinství v Praze*, s. 33–34.

48 Srov. Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny žemí Koruny české X. 1740–1792*, Praha 2001, s. 320–325.

49 Srov. Olga FEJTOVÁ, *Organizace chudinské péče v letech 1781–1922*, in: V. Ledvinka et al. (edd.), *Osm století pražské samosprávy*, Praha 2000, s. 133–134.

50 A. POKORNÝ, *1000 let chudinství v Praze*, s. 33–34.

na bázi soukromých společností opírajících se o dobrovolné příspěvky, na jejichž činnost dohlížel státní aparát.⁵⁵ Samozřejmě že v širším měřítku je možné hledat inspiraci josefínských reformních zásahů i jinde, především v reformních snažnách dalších evropských států na přelomu 18. a 19. století, které se pokoušely pod vlivem osvícenských myšlenek nově organizovat sféru chudinské a zdravotní péče.⁵⁶

V reakci na vydání zmíněných direktivních pravidel, jež zahájila reformu v oblasti chudinství, byly postupně zrušeny tradiční městské špitály – nejprve v roce 1784 staroměstský sv. Pavla, dále novoměstský a o tři roky později i malostranský špítál na Ujezdě. Rušené špitály začaly nahrazovat specializované ústavy. Ze jméni zrušených špitálů byl za Josefa II. založen fond světských nadání, z něhož se měl platit provoz nově zřizovaných veřejných zařízení, v dobové terminologii veřejných dobročinných ústavů. Vytvoření fondu předcházela důsledná revize všech stávajících nadací, která trvala sedm let. Nové nadacní jméno bylo rozděleno podle kategorii zřizovaných chudinských zařízení, jak je požadovala direktivní pravidla, a vypracován byl i rozpočtový systém správy nadacního jmění.⁵⁷ Finanční nároky však měla také almuženská péče, respektive chudinský ústav, který jako instituce pečoval o chudinu „podomní“, tj. pohybující se mimo institucionální péči. Jeho činnost byla vymezena dvorskými dekrety v letech 1781 až 1783. Zdrojem pro zaopatření chudých se pro chudinský ústav staly dobrovolné příspěvky, získávané v jednotlivých domácnostech, dále z kostelních sbírek, dědičkých odkažů či procentuálních podílů z pozůstatků. Chudinskému ústavu byla určena i třetina majetku z pozůstatků těch duchovních, kteří zemřeli bez závěti, a dále určité procento z dobrovolných dražeb, soudních a policejních pokut, poplatků z veřejných produkcí (divadelních, tančních zábav apod.) a v neposlední řadě z vlastních kapitálů kmenových i nadacních tohoto ústavu.⁵⁸

Jednotlivé kroky, jak je stanovila direktivní pravidla, se dařilo postupně uskutečňovat. Z jejich základních požadavků nedošlo v městech pražských pouze k založení sirotčince, a proto bylo rozhodnuto, aby sirotci a nalezení byli předáni do domácnosti venkovského obyvatelstva a řemšníků, tedy aby ústavní výchova byla suplována výchovou rodinnou. Důvod tohoto kroku nemusely představovat výhradně pragmatickou reakci na neúspěch při založení sirotčince, ale mohly být i odborné, tj. psycho-logicco-pedagogické, které dávaly výchově v rodině přednost před ústavním zaopatřením.⁵⁹

První zkoušenosť s uskutečněním reformy vyhodnotil panovník vydáním předpisu pro pražský chudinský ústav i pro institucionální zdravotnicko-chudinskou péči. Především všechny nově zřízené ústavy měly přijímat jen omezený počet chovanců, jejichž zaopatření jim pokryl vlastní fond. Dále měli být přijímáni ien skuteční a ústavní péče schopní chudí z jednotlivých pražských chudinsko-farmních okresů. Mimopražští chovanci měli být přijímáni ien zcela výjimečně, respektive celozemsky jím měla být poskytována ien péče v ústavu choromyslných. Vždy se tak ale dělo pouze za předpokladu, že výlohy za jejich zaopatření zaplatí příslušná domovská obec. Ještě před reorganizací byl revidován počet špitálních míst a důsledně se přítom prověrovaly nadacní doklady a jejich platnost. Tak byl stanoven počet pražských nadacních „špitálníků“ na 113. Tento počet pak měl být zachován v nových zaopatřovacích ústavech i do budoucna. I s ohledem na problémy, které vznikly při pokusech o zařazení sirotčince, neměli být sirotci a nalezení vychováváni v ústavech, ale v rodinách, a následně měli být svěřeni na vyučení řemeslníkům či majitelům továren. Z jednotlivých ústavů bylo plánováno nejprve zřízení a vybavení nemocnice a porodnice, a to v první řadě za prostředky získané z majetku zrušených bratrstev, dále za finance z prodeje špitálů staroměstského a malostranského i za částky z budoucího prodeje ostatních špitálních budov. Vnitřní výbava nových ústavů byla zajištěna rovněž z mobiláře zrušených pražských špitálů. Co se týkalo chudinského ústavu, v jeho případě panovník řešil

⁵⁵ Tamtéž, s. 26.

⁵⁶ Christoph SACHSSE – Florian TENNSTEDT, *Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland I*, Stuttgart 1998², s. 125–132.

⁵⁷ J. VLK, *Chudinství*, s. 20–21.

⁵⁸ Archiv hlavního města Prahy (dále AMP), Magistrát hlavního města Prahy (dále MHMP) I, Rankeum, Praha. Úřady. Instrukce, Ch, Chudinský ústav. V první polovině 18. století se tradicí stalo pořádání bálu na podporu pražského chudobince – srov. AMP, MHMP I, Presidium rady a magistrátu, 1831–1835, sign. F 10/4, kart. 48, 1831–1834, pořádání bálu ve prospěch chudobince sv. Bartoloměje etc.

⁵⁹ J. VLK, *Chudinství*, s. 21.

prodej vstupenek; 1836–1840, sign. F 10/1, kart. 66, 1836–1840, pořádání plesů sloteriemi a hudební akademie ve prospěch chudobince sv. Bartoloměje; 1841–1845, sign. F 10/2, kart. 78, 1841–1845, pořádání plesů s loteriemi ve prospěch chudobince sv. Bartoloměje etc.

výhradně finanční zajištění. Základem jeho provozu se stal majetek zrušených pražských bratrstev a dále nadace historicky určené pro chudinu všech kategorií. Do budoucna však měly jeho chod zajišťovat pravidelné sbírky v jednotlivých chudinských-farních okresech.⁶⁰

V čele týmu, který realizoval reformu pražského chudinství, stanul od roku 1786 Ferdinand Kindermann z Schulsteinu a tento tým se stal i základem organizace chudinského ředitelství. Spolu se Schulsteinem působili v jeho čele i dva gubernialní radové – Jan svobodný pán Lamotte a především zemský protomedicus Tadeáš Bayer. Od roku 1789 stál v čele chudinského ústavu pouze Kindermann z Schulsteinu, který je v historii pražského chudinství pokládán za jeho prvního ředitela. Tento post představoval výlučně čestnou funkci, a nikoliv úřednickou pozici. Vrchní ředitelství celé chudinské oblasti pak navíc nelze v jeho počátcích považovat za samostatnou a standardně zorganizovanou instituci v systému správy. Jednalo se pouze o jednotlivé osoby, které byly pověřeny řízením otevřené chudinské péče a konkrétních chudinských institucí, jež byly bud' vyvřeteny josefinskými reformami, nebo přetrvaly z předjosefinského období. Při rozdělení kompetencí byl Kindermannovi z Schulsteinu jako vrchnímu řediteli svěřen chudinský ústav (otevřená chudinská péče, tj. systém podpor). Také mu spolu se svobodným párem Lamottem byly podřízeny chudobince, donucovací pracovny a dosud nezrušené špitály. Pod Tadeáše Bayera naopak spadaly nemocnice, chorobince a porodnice. Péče o sirotky a špitálníky pak příslušela Antonínu Františkovi Petřičovi. Všichni užívali titul vrchní ředitel – Bayer vystupoval jako vrchní ředitel zaopatřovacích ústavů a Petřič měl titul vrchní ředitel ústavu sirotčího.

Počátkem 90. let 18. století svůj post opustil Ferdinand Kindermann z Schulsteinu a na jeho místo vrchního ředitelství chudinského nastoupil roku 1791 Václav Josef Mayer, převor řádu maltézských rytířů, který ho zastával do roku 1799. Po roce, kdy byla tato pozice neobsazena, se stal roku 1801 vrchním ředitelem chudinského ústavu Ignác Blažej Zeidler, opět cirkevní osoba, generál řádu křížovníků s červenou hvězdou. Ve své funkci setrval až do roku 1809. I po tomto datu se na postu vrchního ředitelství chudinského ústavu objevovaly cirkevní osoby – od roku 1810 František Wilhelm, převor řádu maltézských rytířů, od roku 1823 Benedikt Jan

Nepomuk Pfeiffer, opat strahovského kláštera. Vrchního ředitelství zaopatřovacích ústavů Tadeáše Bayera vytrádal po jeho skonu roku 1806 protomedicus Ignác Matuška, který zde však působil jen epizodně. V dalších letech se tuto pozici nedarilo obsadit. S podobnými personálními problémy se potýkalo i místo vrchního ředitelství sirotčího ústavu, které po roční pauze, kdy bylo neobsazené, v letech 1804 až 1807 zastával lékař Václav Langerschwert. Zcela zjevná byla snaha obsazovat ředitelská místa, která řídila chudinsko-zdravotnická zařízení, odborníky, tj. lékaři, což v konečném důsledku způsobilo problémy s hledáním vhodných kandidátů. Česná a časově náročná pozice se jen těžko dala sklopbit s výkonem lekařské profese. Proto byla obě ředitelská místa vrchních ředitelů zaopatřovacích a sirotčích ústavů roku 1809 spojena a tento spojený ředitelský post obsadil lékař Jan Havrlík.⁶¹

Pražský chudinský ústav představoval od 80. let 18. století nový systém správy chudinství, rozdělený podle vzoru zmíněné buquoyské reformy ze 70. let do dvaceti farních okresů, včetně okrsku na Vyšehradě, který byl spojen s farností sv. Petra a Pavla. V čele takto vytvořených chudinských okresů stáli většinou faráři. V každém okresu působili dva tzv. „otecové chudobní“ – světské osoby přímo odpovědné za realizaci almuženské podpory v určeném teritoriu, a pokud okres neměl vlastního účetního, tak byli odpovědní i za vedení účetnictví. V chudinských okresech mělo nejprve dojít k soupisu místní chudiny a následně se začaly vybírat finanční příspěvky ve prospěch chudinského ústavu po jednotlivých domech farnosti. Záloha pro prvotní almuženské výdaje byla poskytnuta z nově zřízeného fondu světských nadání, ale současně se od počátku čerpaly finance i z obecních důchodů. Základním požadavkem, který se v souvislosti s působením nově zorganizovaného systému chudinského ústavu objevil, bylo odstranění žebroví, a to byl i primární úkol nejnižšího organizačního člena ústavu, tj. chudinského (farmáře) okresu.⁶²

Už krátce po reorganizaci systému pražské chudinské péče na základě direktivních pravidel zhodnotil roku 1790 na mimořádné valné hromadě chudinských funkcionářů z jednotlivých pražských okresů počáteční výsledky první vrchní ředitel chudinského ústavu Ferdinand Kindermann

⁶⁰ A. POKORNÝ, 1000 let chudinství v Praze, s. 36–37.

⁶¹ Taměž, s. 22–26.

⁶² Taměž, s. 23–24; AMR, MHMP I, Rankeum, Praha. Úřady. Instrukce, Chudinský ústav.

ze Schulsteina. Podobné valné hromady se poté jako mimorádné události opakovaly jen výjimečně, a to obvykle v době, kdy se pražské chudinství z nejrůznějších důvodů dostalo do krize, kterou měla řešit jeho reorganizace (roku 1846, 1865). Kritickým momentem, který se v činnosti chudinského ústavu objevil již v Kindermannově hodnocení, byla nepříliš úspěšná snaha rozlišit skutečně potřebné osoby od těch praceschopných, které nový systém zneužívaly. Zdůrazněna byla především potřeba zajistit praceschopným chudým zaměstnání, protože základní ideou boje proti chudobě se stalo právě poskytnutí práce, a nikoliv pouze financí pro potřebné. Celkově bylo v této rané době reorganizovaného chudinského systému podporováno v hlavním městě v rámci chudinského ústavu 1241 osob a nejvýznamnější část finanční na jejich podporu byla získána sbírkou organizovanou po domech. Z Kindermannova hodnocení však vyplynulo, že finanční sbírky neorganizovali pouze funkcionáři z chudinských okresů, ale také zástupci pražských cechů nebo školní mládež. ⁶³

Chudinský ústav zřízený v hlavním městě Praze byl guberniálním cirkulárním nařízením z 20. října 1825 rozšířen na všechny obce v Českém království a stejná normália představovala i první krok k obnově pražského chudinského ústavu.⁶⁴ Celý systém podléhal v Praze nadále guberniální, tedy státní správě. Ústavní zařízení všech typů řídilo reorganizované Vrchní ředitelství ústavu zaopatřovacích (včetně sítotřech), jehož vedením byly po celé období první poloviny 19. století pověřováni lékaři různých specifikací. Obvyklou praxí se rovněž stávalo, že se tento post dřílo obsazovat s velkými problémy, a proto se opakovala situace z počátku 19. století, kdy místo ředitele zůstávalo často neobsazeno. Důvod můžeme hledat především ve skutečnosti, že funkce vrchních ředitelů byla i nadále čestnou, a tudíž neplacenou. Provizorní stav neobsazení postu ředitele však obvykle nepřesáhl období jednoho roku.⁶⁵

Oblast otevřené chudinské péče spravovalo i po reformě Vrchní ředitelství ústavu chudinského, v jehož čele po reorganizaci stál v letech

⁶³ Ferdinand KINDERMANN z SCHULSTEINU, *Přeč o chudé*, vydal Josef Vlk, Praha 1904, s. 4–7.

⁶⁴ Jednalo se o guberniální círku lární nařízení čj. 52 331, které vytvořilo právní základ budoucích ředitelství pražského chudinství.
⁶⁵ J. VLK, *Chudinství*, s. 32 – v čele Vrchního ředitelství ústavu zaopatřovacích stál v letech 1809–1832 MU Dr. Jan Havlík, v letech 1835–1842 MU Dr. Jakub Molitor, v letech 1844–1847 František S. Vilibald Nusshardt, profesí patolog.

1829–1844 Karel Anselm kníže Thurn-Taxis. Narušila se tím předchozí praxe, kdy vedení pražského chudinského ústavu bylo prakticky vyhrazeno osobám stavu duchovního. Podobný postup byl aplikován i na správu chudinství v jednotlivých chudinských okresech. Jejich počet byl po roce 1828 reorganizován, vyčleněn byl např. okrsek Vyšehradu. Na čele chudinských okresů stanuli okresní ředitelé a jejich zástupci. Faktickou realizací správy pak byli pověřeni otcové chudých, jejichž počet se v jednotlivých pražských farních-chudinských okresech pohyboval s ohledem na jejich velikost od čtyř do patnácti.⁶⁶ Okresy byly rozděleny na menší oblasti, které otcové chudých spravovali. Každému z nich bylo přiděleno několik domů, kam směřovala jejich kontrolní činnost. Zjistovali nejen počty chudých, ale také jejich nároky na pomoc. Na postech ředitelů chudinských okresů se podobně jako na vrchním ředitelství již až na výimky neobjevovali duchovní. Na tato místa nastupovaly většinou osoby šlechtického původu činné na různých postech ve státní správě. Slovy dobových pramenů „první mužové věřejnosti“⁶⁷ Almužny se vyplácely na příslušných fárách jednou týdně, a to ve všech okrscích v totožném termínu, tedy každý pátek. Nově musel každý, komu byl přiznán nárok na almuženskou porci, předložit jako doklad svého nároku a pro kontrolu almuženskou knížku. Tento doklad ostatně provázel chudé v hlavním městě Praze po celé 19. století.⁶⁸ Osoba, které byla poskytována almužna, musela respektovat přísný zákaz žebřáni na ulicích, po domech a při kostelech či hřbitovech. Uvedený zákaz byl vytiskněn i v almuženské knížce a nepochybě reprezentoval obvyklá místa, kde se ve městech koncentrovali žebračí. Zákaz se vztahoval i na zásilání „žebřavých dopisů“ . V případě porušení tohoto předpisu měli být chudí potrestáni ztrátou almuženského přídelu.

Prážské chudinství v první polovině 19. století

Prážský chudinský ústav, zorganizovaný jako instituce pod dohledem státní správy, doplňovaly v jeho otevřené (tedy přede vším almuženské) chudinské pěči ještě aktivity privátní. Pro období první etapy vývoje pražského

⁶⁶ J. VLK, *Chudinství*, s. 27–31.

⁶⁷ Tamtéž, s. 27.

⁶⁸ Tamtéž, s. 31.

reorganizovaného chudinského na počátku 19. století, s cézurou v roce 1828, je třeba zmínit „Soukromý spolek ku podporování domácích chudých“ (*Privatverein zur Unterstützung der Hauarmen Prag*), působící v hlavním městě od roku 1801. Domácí chudí neboli *Hauarmen* patřili do sféry otevřené chudinské péče a představovali protiklad k chudým požívajícím výhody chudinské péče institucionální.⁶⁹ Spolek se zaměřil hlavně na poskytování podpory domácím chudým v podobě materiální. Jednalo se o obstarání otopy, potravin nebo ošacení či lůžkovin. Zvláštní pozornost byla věnována i otázkám zaopatření potížebných dětí a dohledu nad jejich školní docházkou, která ostatně podmiňovala poskytnutí hmotné podpory. Již z názvu spolku je zřejmé, že okruh podporovaných osob byl omezený. Podmínkou zisku materiálního příspěvku bylo, aby se osoby žádající o pomoc nenacházely v institucionální péci a byly soběstačné. Současně se muselo jednat o lidí, kteří se z nejrůznějších objektivních důvodů (nejmocí, trvalého zdravotního postižení, ale i nedostatečných příjmů v zaměstnání či jeho ztrátě) stali sociálně potřebnými. V konečném důsledku pak hlavním cílem činnosti spolku bylo zabránit témto lidem v žebrání.⁷⁰ Na rozdíl od státně organizaovaného chudinského ústavu se v činnosti tohoto, ale později i dalších podpůrných spolků neprojevovaly snahy po konceptním řešení problému chudoby. Dobročinné a chudinské spolky pouze doplňovaly hlavní linii státní, respektive později komunální chudinské péče v oblasti chudinského ústavu. V Praze vedle několika spolků s cílem zaměřenou péčí o tělesné postižené a spolků k potřebám židovské komunity doplnily působení Privátního spolku ku podporování domácích chudých na přelomu 30. a 40. let 19. století Spolek pro blaho propuštěných mladých kárančů (*Verein zum Wohle entlassener Züchtlinge*, 1838), Spolek pro blaho potřebných dětí (*Verein zum Wohle hilfsbedürftiger Kinder*, 1841) a Spolek pro zaopatření služebných profesi (*Verein zur*

Versorgung der Dienenden, 1844).⁷¹ Privátní dobročinné aktivity tak v Praze obsáhly aktuálně nejproblematičtější sociální oblasti. Jediný Spolek ku podporování domácích chudých si však díky svému obeznámu zaměření udržel centrální pozici a stal se oficiálním partnerem státem, respektive obcí organizované chudinské péče. Na této skutečnosti nic nezměnil ani vývoj ve druhé polovině 19. století. Tehdy, v období bohotu spolkové činnosti, bylo v Praze založeno na desítky nových dobročinných spolků, často spojených s některou církví a soustředěných v prvé řadě na problematiku žen a výchovy i vzdělávání dětí a mládeže.⁷² Rozšířování dobročinných spolků spojených s církevním, přednostně katolickým zázemím, bylo v Čechách v 19. století úzce spojeno s hnutím cirkevní obnovy. Hranice specializované spolkové činnosti překročily svým obecně koncipovaným účelem jen nemnohé z nově založených organizací.⁷³ I ve druhé polovině 19. století se proto činnost pražského chudinského ústavu opírala o dobročinný soukromý Spolek pro podporování domácích chudých. Jeho činnost byla sice finančně sanována z pravidelných sbírek spojených např. s pořádáním plesů či koncertů, odkazy z pozůstalostí či přímými darů naturálního charakteru, ale základem spolkového majetku byly především nadace. Činnost spolku vycházela stále z organizace chudinských okresů, jejichž prostřednictvím byla distribuována pomoc potřebným a současně prověřována jejich situace. Almužny měly nově ze dvou třetin podobu finanční podpory a jedna třetina pomoci byla tradičně přidělovaná podobě hmotné. Jednalo se o potraviny, otop, sástrovo a ložní prádo. Členy spolku byli ve druhé polovině 19. století předeším zámožní pražští

71 Marek LAŠŤOVKA et al., *Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě některých evidencí z let 1895–1990*, Praha 1998, s. 5. Starostou Spolku pro blaho propuštěných mladých kárančů se stal pražský purkmistr – Srov. AMP, MHMP I, Presidium rady a magistrátu, 1841–1845, sign. F 107, kart. 78, 1845 příspěvky magistrátních úředníků pro reorganizovaný chudinský ústav.

72 M. LAŠŤOVKA et al., *Pražské spolky*, s. 5–12.

73 Jako např. Spolek pro útlulu osobám bez přistřesku (zal. 1879), Spolek pro zřízení a vydržování české dětské nemocnice a chorobince v Praze (zal. 1887), Spolek pro podporování a zaopatřování propuštěných trestanců v Praze (zal. 1895). O působnosti mnohem širšího rozsahu, srovnatelnou s Privátním spolkem pro podporování domácích chudých, se pokusil Humanitas-Spolek pro podporování stářím sesílých, k práci neschopných lidí do Prahy nepríslušných, který byl založen roku 1895, ale svoji činnost ukončil již roku 1902. Srov. M. LAŠŤOVKA et al., *Pražské spolky*, s. 7.

69 Srov. např., Ch. SACHSSE – F. TENNSTEDT, *Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland I.*, s. 213.

70 L. POKORNÁ, *Spolek na podporu hodonícké chudoby*, s. 38–46. Autorka využila ve své práci nestandardní označení spolku, pod kterým je jeho fond evidován v litoměřickém Státním oblastním archivu. Jeho úřední název v českém jazyce zní Soukromý spolek ku podporování domácích chudých – srov. pozn. č. 71, s. 5. Z textu její práce vypívá, že si uvedený oficiální titul spolku nespojila se zpracovávanými prameny, a tudíž ani s dalším vývojem spolku ve druhé polovině 19. století a s jeho rolí v rámci celopražské chudinské péče.

71 Marek LAŠŤOVKA et al., *Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě některých evidencí z let 1895–1990*, Praha 1998, s. 5. Starostou Spolku pro blaho propuštěných mladých kárančů se stal pražský purkmistr – Srov. AMP, MHMP I, Presidium rady a magistrátu, 1841–1845, sign. F 107, kart. 78, 1845 příspěvky magistrátních úředníků pro reorganizovaný chudinský ústav.

72 M. LAŠŤOVKA et al., *Pražské spolky*, s. 5–12.

73 Jako např. Spolek pro útlulu osobám bez přistřesku (zal. 1879), Spolek pro zřízení a vydržování české dětské nemocnice a chorobince v Praze (zal. 1887), Spolek pro podporování a zaopatřování propuštěných trestanců v Praze (zal. 1895). O působnosti mnohem širšího rozsahu, srovnatelnou s Privátním spolkem pro podporování domácích chudých, se pokusil Humanitas-Spolek pro podporování stářím sesílých, k práci neschopných lidí do Prahy nepríslušných, který byl založen roku 1895, ale svoji činnost ukončil již roku 1902. Srov. M. LAŠŤOVKA et al., *Pražské spolky*, s. 7.

podnikatelé, úředníci a duchovní. K nejvýznamnějším jeho podporovatelem však patřili i osoby šlechtického stavu a panovník. Pomoc poskytovali prostřednictvím zakládaných nadací nebo participací na finančních sbírkách. Nejvýznamnější příležitost pro organizaci sábrek však nadále nabízely výše zmíněné kulturní akce – plesy a koncerty.⁷⁴

Péče institucionální ve sféře chudinské a zdravotní byla dle direktivních pravidel z roku 1781 naplánována pro území budoucí spojené Prahy v podobě centrálních institucí – sirotčince, porodnice, nemocnice, chorobince, ústavu pro choromyslné a chudobince. Novinkou byla nejen snaha po zajištění specializované péče v oblasti chudinsko-zdravotní, ale i zařazení péče o choromyslné do sféry chudinské péče.⁷⁵ Komplex zdavotnicko-chudinských zařízení měl být soustředěn v jižní části Nového Města pražského.⁷⁶ Finančně měl být chod všech institucí zajišťen z nově zřízeného fondu světských nadání, ve kterém byl soustředován majetek ze zrušených špitálů a nadační jmenin, které podporovalo chudé. Ne všechny plánované ústavy se však podařilo založit. V roce 1789 byla dána do provozu postupně porodnice U Apolináře a chorobinec na Karlově, o rok později zahájila činnost všeobecná nemocnice s ústavem choromyslných na Karlově náměstí. Chudobinec, v prostorách bývalého špitálu sv. Bartoloměje, se připojil se zpozděním až roku 1809 a sirotčinec byl zřízen až v roce 1875 jako již ryze městská instituce. Všechny ústavy byly od počátku koncipovány jako celozemská zařízení. Jejich správa proto nebyla svěřena hlavnímu městu Praze, ale guberniu. Tato skutečnost byla od počátku kritizována jak ze strany gubernia a zemských stavů, tak ze strany pražské obce. Nevhody tohoto jednostranného konceptu se ostatně měly ukázat v blízké budoucnosti.

Výše uvedené ústavy, přestože zajišťovaly zdravotní a chudinskou péči významnou měrou pro obyvatelstvo Prahy, měly fungovat během první poloviny 19. století v principu jako instituce zemské a město Praha mohlo na jejich činnost působit pouze prostřednictvím vlastních nadací. Na vzdory tomuto minimálnímu vlivu měl magistrát povinnost vyrovnávat

74 Srov. Statuten des Privatvereines zur Unterstützung des Haussamens Prags, Praha 1876;

75 Zpráva účetní soukromého spolku pro podporování domácích chudých v Praze, Praha 1899. Srov. recenze Olga FEJTOVÁ, Dějiny chudinutví v Praze, Václav, Budapešť a Terstu 1693–1873, Die Blumen des Bösen II, hrsg. von Nora Fischer – Martin Fischer – Gerhard Fischer, Wien 1994, Pražský sborník historický 28, 1995, s. 201.

76 P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČKOVÁ, Pražské špitály a nemocnice, s. 48–50.

finanční schodky, které vznikaly při hospodaření jednotlivých ústavů. Právě tato otázka se stávala jablkem sváru mezi magistrátem a Vrchním ředitelstvím zaopatřovacích ústavů, protože finance soustředěné v pokladně světských nadání již v první polovině 19. století nedostačovaly nárokům provozu ústavů. Finanční pomoc pražské obce směřovala nejprve do chudobince sv. Bartoloměje, od 20. let 19. století nárokovala pomoc všeobecná nemocnice a v polovině století se musely uhradit finanční schodky v hospodaření pražského chorobince. Se stejnými ekonomickými problémy se ostatně potýkal i chudinský ústav, na jehož v principu dobrovolnou spolkovou činnost Praha musela rovněž v uvedeném období přispívat, navzdory skutečnosti, že panovnické směrnice osvobozovaly obce, v nichž byl zaveden chudinský ústav, od veškerých nákladů.⁷⁷

Jako základní chudinské instituce pod správu vrchního ředitelství se už v první polovině 19. století vykristalizovaly pražský chudobinec a chorobinec. Chudobinec sv. Bartoloměje navázal na tradici novoměstského špitálu sv. Bartoloměje, založeného počátkem 16. století, který padl „za oběť“ josefinským reformám. V lednu 1783 došlo z nařízení parlamentu k uzavření špitální kaple a propuštění všech chovanců, kteří získali denní podporu osmi krejcarů s tím, že měli být dále odkázáni výhradně na almuženskou podporu. Osoby stížené chorobami, které nemohly být takto propuštěny, byly v téjnu přesunuty do zámku v Libni, který náležel původně staroměstské obci. Podle prvního záměru měl být zrušený špitál sv. Bartoloměje upraven na zařízení pro choromyslné. Po zahájení stavebních úprav však bylo shledáno, že zařízení i po úpravách je pro tento účel nevhodné. Proto byli duševně chorí v lednu 1791 přesunuti do nově zbudované všeobecné nemocnice. Prostory zrušeného špitálu sv. Bartoloměje zůstaly pak až do roku 1808 prázdné a nevyužité.⁷⁸ Z iniciativy města a za přispění dobrovolných dárčů se však podařilo získat finance, které umožnily upravit bývalý špitál pro účely chudobince. Zemské gubernium prostory bývalého špitálu k tomuto účelu postoupilo. Zřízení chudobince bylo vyhlášeno dvorským dekretem ze 16. ledna 1809 a následně bylo do jeho fondu převedeno z fondu světských nadání 10 000 zlatých. Dekret však současně prázské obci nařizoval, aby ze svého

77 Tamtéž, s. 38–39; O. FEJTOVÁ, Organizace chudinské péče, s. 135–136.

78 Dobročinné ústavy Královského hlavního města Prahy, Praha 1891, s. 7–8.

totoho kroku odkazovalo na povinnost pražské obce starat se o své chudé obyvatele, kteří byli do tohoto ústavu přijímáni. Nejednalo se však o pevně stanovenou částku.

Při otevření chudobince v něm bylo zaopatřeno 213 chudých. Podle stanov z roku 1809 nemělo jejich celkové množství překročit 400 osob. Počet chovanců se však zvýšil již během druhé dekády 19. století na 270 a v roce 1826 chudobinec poskytoval zaopatření 300 chovancům a jejich počet nadále rostl,⁷⁹ takže roku 1843 jich bylo již 470, čímž byla výrazně překročena původně stanovaná kapacita zařízení. Ve 40. letech bylo v chudobinci oficiálně k dispozici 340 obročnických míst a 41 míst z nadací.⁸⁰ Chod ústavu ovšem tehdy komplikovaly neujasněné vlastnické vztahy k budově chudobince (čp. 427-II) i pozemku, na němž se nacházelo. Pro město Prahu tato okolnost představovala i limitující faktor pro eventuální další investice či jiné řešení situace značně přeplněného chudinského zařízení. Z rozhodnutí guberniální správy byla budova chudobince po několika desítkách let roku 1824 zapísána v pozemkových knihách jako majetek c. k. fondu světských nadání.⁸¹ Uvedené rozhodnutí se stalo později jablekem sváru mezi guberniální a městskou správou a situace se vyřešila, a to ve prospěch pražské komunální správy, až ve druhé polovině 19. století.⁸² Po připsání vlastnického domu, v němž byl chudobinec umístěn, c. k. fondu

79 Vojtěch KRAUS (ed.), *Dějiny obecní správy Královského hlavního města Prahy za léta 1860–1870*, I, Praha 1903, s. 182.

80 Wilhelm R. WEITENWEBER, *Die medicinischen Anstalten Prag's nach ihrem gegenwärtigen Zustande geschildert*, Prag 1845, s. 156–157. Mezi chovanci dominovaly ženy – v roce 1843 zde bylo zaopatřeno 152 mužů a 318 žen.

81 V. KRAUS (ed.), *Dějiny obecní správy* I, s. 182.

82 Dne 13. 5. 1864 c. k. městodržitelství uznalo zaknihování budovy chudobince z roku 1824 za protiprávní, protože v té době nebyl znám knihovní zápis z roku 1504, jenž za jednoznačného vlastníka budovy i po roce 1784 určoval příslušnou obec, respektive jednoho z jejích předchůdců – Nové Město pražské. Dalším důvodem zrušení zaknihování budovy ve prospěch statu byla okolnost, že nově uvedený vlastník (c. k. fond světských nadání) nebyl samostatnou právnickou osobou, ale představoval jen „kolektivní pojmenování různých dobročinných a podpůrných fondů“⁸³. Už roku 1850 navíc státní správě vyplynul v důsledku nového obecního rádu, který zařadil chudinskou péči k základním povinnostem obec, úkol oddělit z c. k. fondu světských nadání fondy místní povahy a vrátit je pražské obci. Srov. V. KRAUS (ed.), *Dějiny obecní správy* I, s. 182–183; Václav VOJTIŠEK, *Poměr pražské obce k chudobinci sv. Bartolomeje*, Věstník hlavního města Prahy 38, 1931, s. 415–416.

světských nadání se město navzdory okolnosti, že mu vlastnictví budovy ústavu bylo upřeno, rozhodlo roku 1826 a následně v roce 1832 rozšířit prostory ústavu a přikoupilo dva sousední domy a současně dalo na přilehlém pozemku postavit dvoupodlažní stavbu, aby tak vyřešilo problém nedostatečné kapacity přeplněného zařízení.⁸³

Při zahájení provozu chudobince roku 1809 byly sestaveny i jeho první stanovy. V nich byl ústav charakterizován navzdory původně deklarované celozemské konцепcií jako místní, tj. pražské zařízení, a proto do něj měli být přijímáni pouze pražští chudí, kteří nebyli pro starší či nějaké tělesné postižení schopni pracovat. Nesměli však být postiženi nakažlivými nebo „osklíkost vzbuzujícími“ chorobami. Pro tento druh hendikepu bylo zřízeno speciální zařízení – chorobinec. V praxi pak chovance chudobince představovaly výhradně osoby starší 50 let, tedy v seniorském věku, a druhá kategorie chudých, tj. tělesně postižení, se ocitala ve zmíněném chorobinci.⁸⁴ Každému chovanci chudobince naležela pravidelná denní strava. Stanovy specifikovaly dokonce i její složení, které mělo obsahovat nutričně výživné potraviny – polévku, porci masa a zeleniny nebo jídlo moučné. Denně měl chovanec nárok i na libru chleba. O svátečních dnech náleželo všem zaopatřeným přilepšení ve formě pečeného masa různého druhu. K materiálnímu zaopatření v chudobinci náleželo také přidělení lůžka se slamníkem, matrací, polštárem, přikrývkou a ložním prádlem. Přiděl se týkal i jednotného oděvu chovanců mužského i ženského pohlaví, a to ze stejně látky – šedivého sukná. Na náklady instituce se zajistovalo i vytápení a osvětlení ústavu, stejně jako praní prádla.

Rízením chudobince byl pověřen správce. Chovancům byl k dispozici lékař (většinou z personálu všeobecné nemocnice) a ranhojčí, společný i pro chorobinec na Karlově. Při pomocných pracích využívali sami chovanci, kteří byli navíc ústavem zapůjčováni na výpomoc k ostatním chudinským a zdravotním zařízením. Dozor nad institucí vykonávali dva komisaři, jeden za městské hejtmanství, druhý za městskou správu.⁸⁵ Chudobinec svatého Bartoloměje tak byl od počátku ústavem v principu soukromé povahy,⁸⁶ ovšem pod přímou guberniální správou vykonávanou

83 V. KRAUS (ed.), *Dějiny obecní správy* I, s. 183 – jednalo se o domy čp. 435-II a 1260-II.

84 W. R. WEITENWEBER, *Die medicinischen Anstalten Prag's*, s. 156.

85 Tamtéž, s. 157.

86 V. VOJTIŠEK, *Poměr pražské obce*, s. 415.

prostřednictvím Vrchního ředitelství zaopatřovacích ústavů, ale na jeho správu měla přímo vliv i obec pražská, a to nejen vykonávaným dozorem, ale také finančně, protože od počátku přispívala na jeho chod, přestože podle dvorského dekretu ze 16. ledna 1809 měla obec na jeho provoz doplacet pouze v případě, že by se chudobinec dostal do finanční tísni.⁸⁷ Druhým centrálním chudinským zařízením v hlavním městě se v první polovině 19. století stal chorobinec na Karlově. Byl založen dvorským dekretem z 18. září 1788. Původním plánem bylo zřídit tento ústav pro 300 osob mimo území hlavního města. Již od počátku bylo rozhodnuto, že na toto zařízení bude hlavní město Praha připlácet fixní částku 1000 zlatých ročně. Jednalo se o sumu, kterou Praha dosud přispívala na provoz donucovací pracovny, takže pro obec nepředstavovala uvedená částka nové náklady.

Vzhledem k tomu, že se vhodný prostor na venkově nepodařilo nalézt, objevil se návrh využít pro zařízení chorobinců prostor bývalého kláštera augustiniánů-kanovníků na Novém Městě pražském, tj. na Karlově. Klášter byl zrušen roku 1785 a jeho prostory a veškerý majetek byly převedeny na náboženský fond. Z nařízení dvorského dekretu ze 16. května 1789 měly být od náboženského fondu prostory na Karlově odkoupeny a upraveny pro zaopatření „chorých a neduživých“ osob.⁸⁸ Při realizaci tohoto prodeje byly vedeny spory o celkovou cenu budov, mezi něž byla zařazena i stavba kostela. V srpnu 1789 se podařilo proděl uskutečnit a v listopadu informovalo gubernium o účelu nového ústavu veřejnost, kterou současně vyzvalo ke sbírce na jeho podporu. Jíž v prosinci byl nový chorobinec otevřen, aby poskytl zaopatření první skupině chovanců. Jednalo se o 163 osob, které sem byly přemístěny z malostranského vlašského špitálu a ze soukromého chudobince u sv. Klimenta na Novém Městě. Chorobinci byla předána nejen původní budova kláštera, ale i připojená hospodářská stavění stejně jako kostel, který byl znovu vysvěcen, stará i nová prelatura, zahrady, dva letní domky a dokonce i lis na vino.⁸⁹

Dle prvotního záměru měl být ústav určen pro osoby neduživé, které nepožívaly žádné podpory, a pak pro osoby stížné nějakým

„nežhojitelným neduhem“, a to bez rozdílu věku.⁹⁰ Ústav měl být otevřen i pro chromé, slepé a hluchoněmé. Chorobinec měl sice poskytovat zaopatření obyvatelům Prahy, ale původní účel ústavu zcela nevylučoval ani žadatele o přijetí z venkova, i když pouze ve výjimečných případech. Do chorobince bylo možné přijímat i některé vojenské chudé (jen ženy a děti), a to v případě, že pobíraly nějakou finanční podporu. Tím chorobinec rozšířil možnosti zaopatření této kategorie chudých, dosud odkázaných jen na služby Invalidovny.

Účel zařízení byl rozšířen roku 1808, kdy bylo rozhodnuto umístit do něj ženské oddělení venecické nemocných (*Kurhaus*), které zde setrvalo v letech 1809 až 1840. Po celou dobu jeho zdejšího působení se jednalo o samostatné oddělení všeobecné nemocnice, tj. o zařízení zdravotního charakteru, kterému bylo původně vyčleněno jedno patro budovy chorobince a posléze se dočkalo vlastní stavby v prostoru místního dvora. Nová budova byla od okolí oddělena zdmi a bylo v ní zařízeno celkem pět pokojů. Kapacita kurhausu měla po přestavbě dosahovat nejprve 32, ale vzhledem k nárůstu počtu nemocných se zvýšila na 64 lůžek.⁹¹ V počátcích působení kurhausu v budově chorobince byl jasné deklarován i účel zařízení, tj. zdravotní. Gubernium tehdy razantně odmítlo, aby kurhaus současně sloužil jako donucovací pracovna, respektive disciplinační ústav. Případné tresty umíštěných žen mělo řešit městské hejtmanství mimo prostor léčebny.⁹² Vymístění oddělení venecický chorých žen z prostoru

⁸⁷ V. KRAUS (ed.), *Dějiny obecní správy I*, s. 208.

⁸⁸ W. R. WEITENWEBER, *Die medicinischen Anstalten Prags*, s. 100.

⁸⁹ AMP, Léčebna venecický chorých Praha (Kurhaus) 1808–1840, Spisy, organizace ústavu, neinvent.

⁹⁰ Oddělení bylo v roce 1840 vymíštěno do prostor všeobecné nemocnice – srov. *Dohrožené ústavy*, s. 20. V zařízení se lečily ženy bud dobrovolně, v tom případě jím byl pobyt plně hrazen, nebo že byly fakticky internovány, a pak za pobyt musely platit. Nemocným se mělo dostávat speciálně pěče od lékaře všeobecné nemocnice, který tu měl mít pravidelné ordinacní hodiny,

dále pak od dvou chirurgických praktikantů a tří ošetřovatelek, a dohledem, který měl zabránit útěkům žen, byli pověřeni dva policisté. Instrukce pro ústav důsledně požadovaly oddělení prostitutek od ostatních, často náhodně nakažených

⁹¹ žen a současně nárokovaly separaci žen, které vyhledaly ošetření samy, od těch, které byly předvedeny. Srov. NA Praha, Gubernium, ČG-Publ., 1806–1815, sign. 90/493, 5. 4. 1809, 25. 5. 1809, 22. 10. 1809, 9. 12. 1809. Jak vypadala pěče v pražském kurhausu po více než dvacet letech provozu naznačuje Wilhelm Horn ve svém cestopisu, který povídil existenci jednoho dozorujícího lékaře a jeho asistenta. Oba se tehdy starali o 42 lůžek. Cestopis doložil i oddělení žen, které vyhledaly

⁹² AMP, Léčebna venecický chorých Praha (Kurhaus) 1808–1840, Spisy, organizace ústavu, neinvent.

⁹³ V. KRAUS (ed.), *Dějiny obecní správy I*, s. 182; O. FEJTOVÁ, *Organizace chudinského zařízení*, s. 134–135.

⁹⁴ V. KRAUS (ed.), *Dějiny obecní správy I*, s. 202.

⁹⁵ Tamtéž, s. 202–203; *Dohrožené ústavy*, s. 17–18.

⁹⁶ V. KRAUS (ed.), *Dějiny obecní správy I*, s. 182; O. FEJTOVÁ, *Organizace chudinského zařízení*, s. 134–135.

⁹⁷ V. KRAUS (ed.), *Dějiny obecní správy I*, s. 202.

⁹⁸ V. KRAUS (ed.), *Dějiny obecní správy I*, s. 202.

⁹⁹ Tamtéž, s. 202–203; *Dohrožené ústavy*, s. 17–18.

⁹⁰ V. KRAUS (ed.), *Dějiny obecní správy I*, s. 208.

⁹¹ W. R. WEITENWEBER, *Die medicinischen Anstalten Prags*, s. 100.

⁹² AMP, Léčebna venecický chorých Praha (Kurhaus) 1808–1840, Spisy, organizace ústavu, neinvent. Oddělení bylo v roce 1840 vymíštěno do prostor všeobecné nemocnice – srov. *Dohrožené ústavy*, s. 20. V zařízení se lečily ženy bud dobrovolně, v tom případě jím byl pobyt plně hrazen, nebo že byly fakticky internovány, a pak za pobyt musely platit. Nemocným se mělo dostávat speciálně pěče od lékaře všeobecné nemocnice, který tu měl mít pravidelné ordinacní hodiny, dále pak od dvou chirurgických praktikantů a tří ošetřovatelek, a dohledem, který měl zabránit útěkům žen, byli pověřeni dva policisté. Instrukce pro ústav důsledně požadovaly oddělení prostitutek od ostatních, často náhodně nakažených žen a současně nárokovaly separaci žen, které vyhledaly ošetření samy, od těch, které byly předvedeny. Srov. NA Praha, Gubernium, ČG-Publ., 1806–1815, sign. 90/493, 5. 4. 1809, 25. 5. 1809, 22. 10. 1809, 9. 12. 1809. Jak vypadala pěče v pražském kurhausu po více než dvacet letech provozu naznačuje Wilhelm Horn ve svém cestopisu, který povídil existenci jednoho dozorujícího lékaře a jeho asistenta. Oba se tehdy starali o 42 lůžek. Cestopis doložil i oddělení žen, které vyhledaly